

OSMANLI SARAYINDA ESKİ BİR TÜRK GELENEĞİ: YENİ YILDA HEDİYELEŞME

*Emine DİNGEÇ**

ÖZET

Günümüzde yeni yılda hediyeleşmek gelenek haline gelmiştir. Yeni yılda hediyeleşme kültürü Türkler için çok eskilere dayanmaktadır. Eski Türkler, yeni yıla kullandıkları takvime göre 21 Mart'ta girer ve bu günü bir bayram havasında, sevinç ve coşkuyla dostları ile birlikte kutlardı. Hediyeleşme de aradaki dostluk ve sevgi bağlarının güçlendirilmesi açısından bu seremoninin bir parçasıydı. Bu kültürün izlerine Osmanlı sarayında da rastlanmaktadır. Osmanlı sarayında nevrüz yani yılbaşı çok özel kutlanmış ve günün anlamına göre öne çıkan kişiler, değerli hediyelerle padişah tarafından ödüllendirilmiştir. Bu kişiler arasında özellikle 'Nevruziye' olarak isimlendirilen o güne özel macun hazırlayan hekimbaşının ve yeni yılın takvimini hazırlayan müneccimbaşının ayrı yeri olmuştur. Padişah kendi altındakilere hediye verirken aynı zamanda vezir, kaptan paşa, darüssaade ağası, yeniçeri ağası, valiler, damatlar vs. kişilerden de hediyeler almıştır. Yine bu kişiler karşılıklı hediyeleşmişlerdir. Bu hediyeleşmede 'Hediye-i Nevruziye' olarak isimlendirilen donanmış atların özel bir yeri vardır. Osmanlı sarayında uzun yıllar devam ettirilen hediyeleşme geleneği zaman zaman siyasi bir araç olarak da kullanılmış olabileceği dikkate değer konulardan biridir. Teşrifata önem veren Osmanlı Devleti'nde verilen hediyelerin kayıtları tutulmuştur. Bu makalede Osmanlı sarayında eski bir Türk geleneği olan Nevruz'da hediyeleşme konusu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Hediye, Osmanlı, Saray, Müneccimbaşı, Hekimbaşı, At.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Bölümü, emine9@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

**AN OLD TURKISH TRADITION IN OTTOMAN PALACE:
GIFT EXCHANGE IN THE NEW YEAR****ABSTRACT**

As gift exchange in the New Year became a common custom around the world in our time, it was an old tradition for the Turkish people. According to the old Turkish culture, the new year begins at 21th of March. It was celebrated with joy and happiness among the people. Gift exchange was an important part of this celebration as strengthening the relations and amity in the society. This tradition can be noticed in the Ottoman palace. Nevruz (a holiday celebrated at the vernal equinox) was celebrated in the Ottoman palace and expansive gifts were presented to the some of the palace officials. Among these officials, *Hekimbaşı* (Sultan's chief physician) who prepares special *macun* (compound) called *Nevruziye* for the new year and *müneccimbaşı* (the chief astrologer of the Ottoman sultan) who arranges the new calender were the two who regularly receives special gifts from the sultan. On the other hand, the sultan himself received gifts from the prominent figures in the palace such as viziers, *kaptan paşa*, governors, *yeniçeri ağası*. Among the gifts the horses specially called “Hediye-i Nevruziye” were the most favorite. Undoubtedly, using the tradition of gift exchange for political maneuvers in the palace was common incident. According to the Ottoman palace custom, most of the gifts were registered. This paper is about the reflections of an old Turkish tradition of gift exchange in the Ottoman palace.

Key Words: Nevruz (a holiday celebrated at the vernal equinox), Gift, Ottoman, Palace, Müneccimbaşı (the chief astrologer of the Ottoman sultan), Hekimbaşı (Sultan's chief physician), Horse.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Giriş

Hediyeleşme, bir toplumun önemli kültür öğelerinden biridir. Türk toplumu gelenek, görenek, töre, inanç ve uygulamaları ile kültür varlığının zenginliklerini günümüze kadar yaşatmıştır. Bu zenginliklerinden biri de hediyeleşmedir. Hediyeleşme, doğum, sünnet, kız isteme, nişan, düğün, bayram gibi kişiyi ve toplumu ilgilendiren özel günlerde bir nezaket ifadesi olarak gerçekleştirilir. Hediyeler, söylenemeyen duyguların tercümanı olup, akıldan ve gönülden geçirilen hislerin somutlaşmış şeklidir. Hediyeleşme kültürünün temelinde mutlu etme, maddi ve manevi destek verme yatmaktadır. Eski Türklerde de önemli günlerde hediyeleşme bir gelenektir. Özellikle bayramlar bu geleneğin gerçekleşmesi için ortam yaratmıştır.

Gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart günü, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre yılbaşı olarak belirlendiğinden yeni yıl kutlanmaları o gün yapılırdı (Unat 2004, 22). 21 Mart'ta hem yeni yıla girmenin hem de kıştan kurtulup bahara ulaşmanın coşkusu bayram havasında yaşanırdı. Herkes kendi durumuna göre yakınlarına hediye alırdı. Bu gelenek Türk saray adetlerine de yansımış olup başta hükümdarlar olmak üzere devlet ricali kendi aralarında hediyeleşirdi (Çay 1989, 192).

Osmanlı Sarayı'nda da Nevruz'da hediyeleşme geleneği sürdürüldü. Nevruziyye adı altında padişah ve sadrazam sarayda bulunan bütün hizmetlilere, hediyeler ve atıyyeler¹ dağıtırdı (Köse 2007, 54). Ayrıca devlet ricalinden kişiler de Nevruz dolayısıyla padişaha 'Nevruziyye Pişkeşi' olarak isimlendirilen hediyeler takdim ederdi. Bu hediyeler genellikle at olurdu (Pakalın 1983, 44).

Nevruz'da hediyeleşmenin, Osmanlı Sarayı'nda tam olarak ne zaman başladığı tespit edilemese de elimizde bulunan, daha çok 18. Yüzyıla ait, belgeler artık bunun bir gelenek olduğunu² göstermekte ve Selçuklu sarayında da var olan bu geleneğin (Çay 1989, 192) Osmanlı Saray kültürüne başlangıçtan itibaren yansımış olduğunu düşündürmektedir³ (Çay 1989, 192).

¹ Arapça bir kelime olan *atiyye*, hediye, bahşiş demektir. Padişahların verdikleri hediyeler hakkında kullanılır. Atiyye olarak para verildiği gibi kılıç, saat vs. de verilebilirdi. (Pakalın 1983, s. 110)

² Örneğin: 'Hâssa müneccimbaşısı olanlara beher sene altı bin sağ akçe nevrûziyye virilmek mu'tâd olmağla işbu altmış dokuz senesine mahsûben virilmesi...' Bkz. Ek. 1.

³ Örnek için bkz. Ek. 1, Ek. 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sarayda yapılan Nevruz kutlamalarında dikkatler özellikle iki kişi üzerinde yoğunlaşır. Bunlardan birincisi yeni yıl takvimini hazırlayan müneccimbaşı diğeri ise Nevruz'a özel macun hazırlayan hekimbaşdır. Bu kişilere Nevruz'a özel padişah tarafından hediyeler verilirdi.

1. Müneccimbaşı'nın Yeni Yıl Takvimini Sunması ve Hediyeleşme

Osmanlı Devleti'nde Hicri takvimi kullanılmış olmasına rağmen yeni yıl takvimi, Hicri takvimin yılbaşı günü olan 1 Muharrem 'de değil Celali takvimine⁴ göre yılbaşı sayılan 21 Mart'ta (Nevruz) hazırlanırdı⁵. Bu durum Osmanlı Devleti'nde Nevruz'u yeni yıl olarak algılama geleneklerinin en önemli göstergesidir⁶.

Müneccimbaşları, padişah cülusu, doğum, savaş ilanı, ordunun hareketi, sadrazamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü gibi durumlarda yıldızların uygun zamanlarını tespit ederdi (Uzunçarşılı 1988, 369). Çünkü eski zamanlarda pek çok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bir işe başlamada uğurlu günlere ve eşref saatine inanılırdı. Bu da gökyüzünün incelenmesi ve yıldızların uygun zamanının belirlenmesi ile gerçekleştirilirdi (Cunbur 1996, 122). Bu sebeple astroloji ile ilgilenen müneccimler (astronom) Osmanlılarda önemli bir konuma sahipti. Fakat müneccimbaşların en önemli görevi, her yıl takvim terkip etmektir (Uzunçarşılı 1988, 371).

Müneccimbaşları, yeni yıl için hazırladıkları takvimde, Celali yılın yanında, Müslüman halkın kullandığı Hicri takvime, Hıristiyan halkın kullandığı Rumî takvime, Mısır Kıptilerinin kullandığı Kıptî takvimine, İran'ın etkisi altında kalan halkların

⁴ Müneccimbaşların hazırladıkları takvimlerin 13 sayfalık asıl bölümünü Celâli takvimi oluştururdu (Akgür Ekim 1992, 100). Celali takvimi ise yılbaşını 21 Mart (Nevruz) olarak tespit eden On İki Hayvanlı Türk Takvimini esas alarak hazırlanırdı (Eke Baharlı 1995, 213).

⁵ Hicri Takvimin başlangıcı olan 1 Muharrem'de de sarayda 'Yeni yıl' tebrikleşmesi gerçekleşirdi (Akgündüz 1995, s. 392). Aynı konuda bilgi veren Çağatay Uluçay, 'İranlıların yılbaşı olarak kabul ettikleri, ilkbaharın başlangıcı saydıkları Muharrem'in birinci gününü yılbaşı veya Nevruz günü olarak Osmanlılarında kabul ettiklerini' belirtir. Bkz. (1992, 158). Oysa Muharrem'in birinci günü her zaman ilkbahara tesadüf etmeyebilir. Bu nedenle Muharrem'in birinci günü Hicri yılbaşıdır ve sarayda her iki yılbaşı da ayrı tarihlerde kutlanır. Osmanlı'nın çok uluslu ve farklı kültürleri barındıran bir devlet olması bu örnekte de kendisini göstermektedir.

⁶ 1840 yılında Hicri- Kameri tarihle birlikte Rûmi takvim de kullanılmaya başlandı ve 1918 yılından itibaren Miladi takvime geçilerek yılbaşı 1 Ocak tarihine alındı (Unat 2004, 19).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kullandıkları Eski Fars takvimlerine ve On İki Hayvanlı Türk takvimine de yer verirlerdi (Akgür Ekim 1992, 111).

Osmanlılar, Takvim-i Celali'yi mali işlerinin ve devletin diğer işlerinin düzenlenmesinde de kullandılar (Genç 1995, 15). Özellikle vergilendirme sisteminde güneş yılının baz alındığı Nevruz günü esas alındı (Halaçoğlu 1996, 183). Osmanlı Devleti'nde bu gün yılbaşı olarak benimsendiği gibi bayram olarak da kutlandı (Genç 1995, 15).

Müneccimbaşları yeni yıl için hazırladıkları takvimi Nevruz sabahı başta padişah olmak üzere, sadrazam'a ve diğer devlet erkânına 'Nevruz Pişkeşi (hediyesi)' olarak sunarlardı (Cunbur 1996, 122). Bunun mukabilinde Nevruziyye ismiyle atıyyeler alırlardı.

Padişahlar, 17. yüzyılda müneccimbaşlarına bin akçe atıyye verirdi. (Uzunçarşılı 1988, 372). Bu miktar 18. yüzyılın ortalarında altı bin akçeye ulaştı. Nevruz'un yaklaştığı günlerde müneccimbaşıya gelenekselleşen atıyyenin verilmesi için saray içinde yazışmalar gerçekleşirdi⁷. Teşrifattan gelen yazı gereğince müneccimbaşıya ödenmesi gereken miktar padişah onayından geçerek Nevruziye olarak verilirdi⁸.

Müneccimbaşıya yeni yıl takvimini sunmasının ardından ayrıca samur kürk hediye edilirdi. Samur kürk⁹, devlet ricâli arasında en çok tercih edilen hediyelerden biriydi. Bu kürk, seçkin kürklerin en pahalısıydı. 18. Yüzyılda en ucuzu bin iki yüz, bin beş yüz civarında, en iyisi ise on, on beş, yirmi bin liraydı (D'Ohsson, 92). 4 Mart 1826 tarihli, Cevdet Dahiliye' de kayıtlı olan bir belgeye göre müneccimbaşıya takdim edilecek kürkün fiyatı bin beş yüz guruş idi¹⁰. Müneccimbaşlarına hediye edilen samur kürk yüzyıllarca bir gelenek olarak devam etmiş, Nevruz kutlamalarında müneccimbaşı için resmi bir hediye haline gelmişti.

Nevruz'da Müneccimbaşıya bu kadar iltifat yapılması, yeni yıl takvimini hazırlanmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti, Hicri takvim kullanmasına rağmen takvim hazırlama geleneğini eski

⁷ Örnek belge için bkz. Ek 1. BOA, Cevdet Maarif, 6325. Belge 8 Şubat 1756 tarihlidir.

⁸Bu belgeye göre, Hassa Müneccimbaşısı Halil'e altı bin sağ akçe Nevruziye olarak verilmiştir. Bkz. Ek 1. BOA, Cevdet Maarif, 6325.

⁹ Bütün kürklerin en değerlisi olan siyah tilki Padişah'a özeldi. Bizans İmparatorluğu'nda nasıl mor renk saltanatı simgeliyorsa Osmanlı Devleti'nde de Padişah'tan başka hiç kimse hele aleni olarak siyah tilki kürkü giymezdi (D'Ohsson, 91).

¹⁰ BOA, Cevdet Dahiliye, 2940.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Türk geleneklerine dayanarak Nevruz'da hazırlamıştır. Bu da Osmanlı Sarayı'nda yeni yılın Muharrem ayından çok bu tarihte algılandığını göstermektedir. Muharrem'in birinci gününde kutlamalar yapılırsa da Nevruz da yapılan kutlamalar daha şatafatlıdır.

2. Hekimbaşıl原因 Nevruziye Hazırlaması ve Hediyeleşme

Osmanlı Sarayı'nda Nevruz kutlamalarının en vazgeçilmez unsuru, saray eczanesinde, afyon hülasesi ve çeşitli kokulu bitkilerden hazırlanan 'Nevruziye' ismi verilen kırmızı renkli ve kokulu bir macundur. Hekimbaşı¹¹, tarafından hazırlanan *Nevruz Macunu* kırk çeşit maddeden oluşurdu (Ünver 1976, 227-228; Halaçoğlu 1996, 185).

Hekimbaşıl原因 için sarayda hekimbaşı dairesi olur ve "baş lala kulesi" denilen mekânda daireleri ile birlikte bir de eczaneleri bulunurdu. Nevruz'da, Nevruz Macunu bu eczanede hazırlanır, porselen kaplar içine yerleştirilirdi (Uzunçarşılı 1988, s. 366). Bu kaselerin kapakları kurdelelerle bağlanır, ve bu kurdelelerin arasına *Nevruziye kulağı* denilen günün Hamel yani Koç Burcuna hangi saat, hangi dakika ve hangi saniyede gireceği yazılı bir not iliştilirdi (Halaçoğlu 1996, 185).

Nevruziye Şekeri olarak da adlandırılan macunun sabah erken ve aç karına yenmesi tavsiye edilirdi. Bu macunun, mide fesadı, hazımsızlık, yemek rahatsızlıkları, ishal ve aft, dizanteri, taun ve veba hummaları, mesane ve böbrek rahatsızlıkları, yaralar, şişler, iltihaplara iyi geldiği, akıl ve vücudun kuvvetini arttırdığı, kalbe ve ruha kuvvet verdiği düşünülürdü (Ünver 1976, 186). Gümüş bir tepside sunulan Nevruziye'nin yanında S harfi ile başlayan yedi yiyecek; susam, süt, simit, su, salep, safran ve sarımsak (Levy 1993, 233-234) padişah, şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazam ve devlet erkânına takdim ve ikram edilirdi (Uzunçarşılı 1988, 366). Nevruz Macunu lezzetli bulunurdu (Uluçay 1992, 158).

Nevruziye'nin takdimi ile hekimbaşıya padişah huzurunda kürk giydirilirdi. 8 Mart 1826 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan kayda göre Nevruz öncesi, müneccimbaşı gibi hekimbaşıya da samur kürk alımı gerçekleşti. Adı geçen tarihte, hekimbaşıya iki samur kürk ihsan edildi. Hekimbaşıya hediye edilen samur kürklerin

¹¹ Etibba-i hassa ismi verilmiş olan saray doktorları, cerrah ve göz hekimlerinin amiridir. İmparatorluk dâhilindeki bütün tabib, cerrah ve göz hekimleri hekimbaşına bağlıdır (Uzunçarşılı 1988, 364).

fiyatı müneccimbaşuya hediye edilene göre daha pahalıydı. Bir anlamda Nevruz'un bayram havasında geçmesini sağlayan hekimbaşı bu verilen hediyelerle ödüllendirilmekteydi¹².

Nevruz Macunu, Topkapı Sarayı'nda yapılan Nevruz kutlamalarına renk katmakta idi. Hazırlanan bu macun aynı zamanda Edirne'deki saraya da Hekimbaşı tarafından götürülürdü. Bunun için de Sadrazam'ın huzurunda Hekimbaşı'ya *sincab postu* hediye edilmekteydi¹³.

Saray içinde kutlama bunlarla sınırlı değildi. Nevruziye'nin takdiminden başka saray erkânı arasında iyi silahlar ve pahalı kumaşlar karşılıklı olarak hediye edilirdi (Uzunçarşılı 1988, 75-76; Çay, 1989, 193). Sarayda çalışanlara destar (astar), kemhâ (ağır kaftanlık kumaş), sâye (çizgili, kaba, yünlü kumaş), çuka (çuha; yünden dokunmuş kumaş), münakkaş (altın, gümüş ve iplikle işlenmiş arşın kumaş) ve sade atlas (ipekten dokunmuş, parlak kumaş), atlas florentin (elbiselik kumaş), astar, londrine (İngiliz yünlü kumaş), dârayî (kalın ipekli kumaş) ve münakkaş kadife (yüzü tüylü parlak ve yumuşak kumaş) gibi değerli kumaşlar verilirdi (Köse 2007, 97-98). Ayrıca Nevruziye olarak kırtasiye malzemesi ayrılırdı. (Köse 2007, 98).

Nevruz günü verilen hediye ve bahşişlere de Nevruziyye denilirdi. Nevruziyye olarak verilecek hediyeler müfredat defteri olarak isimlendirilen bir deftere kaydedilir ve kimlere verileceği belirtilerek padişahın onayı ile dağıtılırdı. Harem-i Hümayûn'da bulunan dilsizlerden, hazine kullarına kadar birçok saray erkânı bu listede yer alırdı (Köse 2007, 96).

3. Artut Geleneğinin Devamı

Nevruz'da başta sadrazam olmak üzere, diğer devlet büyükleri padişaha *pişkeş* çeker ve armağanlar sunarlardı. Harem halkı da hükümdarı kutlar ve onun ihsanlarına kavuşurdu (Uluçay 1992, 159). Bu hediyeleşmede, genellikle donanmış atlar hediyelerin başında yer alırdı¹⁴. Eski Türklerde beylere bu şekilde verilen at ve bu çeşitten olan armağanlara Divan-ı Lügât'it Türk'te *Artut* denilmektedir (Kaşgarlı Mahmut 1985, .I, 109). Bu kültür eski Türklerde olduğu gibi Osmanlılarda da atın günlük hayatta önemini korumasına istinâden devam ettirilmiştir.

Hediye seçimi, alternatifin bol olduğu günümüzde bile bir

¹² Bkz. Ek. 2.

¹³ BOA, Cevdet Saray, 5915.

¹⁴ BOA, MAD. 22097, 9-52.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

çok kişi tarafından sıkıntılı bir konu olarak algılanır. Çünkü hediye amaç verilen kişiyi mutlu etmek olduğundan, hediyein karşıdaki kişinin zevkine ve ihtiyacına hitap etmesi arzu edilen bir durumdur. Hediye seçiminde, kişilerin mali gücü, konumu ve hediye edilecek kişilerin pozisyonu önemlidir. Atın hediyeleşmede ön plana çıkmasında, Türklerin öteden beri ata verdiği önemin yanında at koşum takımlarına yansıyan zenginlik atı, devlet erkânı arasında iyi bir hediye aracı yapar. At koşum takımlarında altın, gümüş, değerli taş ve kumaşlar kullanarak hediyein değeri artırılabilir. Böylece ihtiyaç olan at, koşum takımları ile değeri artırılabilirdiğinden veren ve alan kişi için iyi bir hediye olur. Ayrıca, D'Ohsson'ın da belirttiği gibi saray adamları ve askerlerin '*arabayı rehavet sembolü olarak görmeleri ve ancak kadınlaşmış milletlerin bundan faydalanacağı ve erkeklerin bineceği tek şeyin at olduğu*' (116) düşüncesi gibi psikolojik bir neden de atı önemli kılar.

Ali Ufki Bey'in¹⁵, anılarında Türklerin koşum atlarının her zaman çok gösterişli olduğu ve eyerlerin muhteşem olduğu, bunların genellikle gümüş ve değerli taşlarla süslü olduğu belirtilir (Stephanos ve Berthier 2004, 62). Bu durum Mir- ahur defterlerindeki hediye kayıtlarına yansımıştır. Bu kayıtlarda verilen hediyeler bütün detayları ile açıklanmıştır (Bkz. Ek 3. Tablo 1). Zengin süslemeli atlar bir anlamda gücü ve lüksü sembolize ediyordu. Atların yanında pahalı silahlar da¹⁶ koşum takımıyla birlikte sunuluyordu (Bkz. Tablo 1). Atla birlikte at aksesuarı, değerli üzengi, dizgin, gem, eyer, örtü de veriliyordu¹⁷.

Hediyelerde karşıdaki kişiye verilen değer bir anlamda atın cinsine ve koşum takımlarına yansımıştır. Türkmen, Mısri ve Rûmi atları, taşlı, simli, saçaklı, püsküllü, şık ve gösterişli kumaşlarla süslenmiş at koşum takımları ile hediye edilmiştir (Bkz. Tablo 1). Örneğin, 22 Mart 1757 yılı Nevruzunda dergâh-ı mu'allâ yeniçeri ağası dâru's-sa'âde ağasına 'cam göbeği üzerine hurda sîm kabzalı

¹⁵ Ali Ufki Bey, Wojciech Bobowski adında bir Leh ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve Kırım Tatarları tarafından tutsak edilerek saraya alınmıştır. Enderun'da eğitimini tamamlayan Ali Ufki Bey birçok dil bilmektedir. 'Sarayı Betimlemesi' olarak yazdığı eser 1665'te İtalyanca'dır. Birçok dilde çevirisi bulunmaktadır. Bkz. (Stephanos 2004, 14).

¹⁶ Örneğin, defterdâr-ı evvel Sâbık Memiş Efendi, 7 Mart 1757 tarihinde şeyhülislâm efendiye balgamî kabzalı kadifeli simli *gaddâre* hediye etmiştir. Bkz. BOA, MAD. 22097, s. 14. Devamı için bkz. Tablo 1.

¹⁷ Hedda Reindle Kiel, bu konuda III. Ahmet dönemine ait asitaneye hediye olarak ve Has Ahur Raht-ı Murassa' hazinesine teslim olunan at aksesuarları ile ilgili bir defterden bizi bilgilendirir. Defter için bkz. BOA, MAD, 14724 (2007, 109).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yıldızlı sancağı sîm koğalı mâî atlas astarlı kesme, arpakârî yıldızlı sîm rikâb'¹⁸ hediye etmişti. Aynı tarihte, defterdâr-ı evvel sâbık Memiş, dâru's-sa'âde ağasına ve şeyhülislama benzer hediyeler sundu¹⁹ (Bkz. Tablo 1).

Hediyeleşme, bazen Nevruz'dan birkaç gün öncesinden başlayabiliyordu. 18 Mart 1757'de kethudâ-yı sadr-ı âlî, yeniçeri ağası, Vezir Tosun Paşa'ya Rûmi bir at hediye etmiş ve çeşitli parçalardan oluşan at koşum takımı ile birlikte sunmuştu. Yine kethudâ-yı sadr-ı âlî, padişaha bir beygir hediye ederek, değerli kumaşlarla bezenmiş kesme, başlık, çıkun, balgâmi kabzalı al kadifeli gaddâre²⁰ ve gül penbe çuka üzerine sim kablı ve yıldızlı eğeri de hediye etmişti (Bkz. Tablo1.).

Saray içi hediyeleşmede, at ve koşum takımları önemli bir yere sahip olunca, Raht Hazinesi veya diğer adıyla Has Ahur Hazinesi mühim bir kaynak işlevi gördü. Bu hazine, padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı Has Ahur'un resmi adı olan Istalb-ı Amire'nin üst odalarında yer alırdı. Burada değerli taşlarla süslenmiş eyer ve at takımları muhafaza edilirdi. Raht hazinesinden Raht-ı Hümayun Hazinesi sorumlu olup, buradaki değerli eşyaların listesini tutardı (Özcan 1998, 204).

Miri Ahur Hazinesi satın alma usulüyle at ve koşum takımları alır ve bu hediyeleri Nevruz'da padişah ve diğer devlet ricaline takdim ederdi. 22 Mart 1757'de bu yöntemle, padişaha ve dâru's-sa'âde ağasına, 22 Mart 1758'de ise yine padişaha, dâru's-sa'âde ağasına ve silahtar ağaya hediyeler verildi. 18. Yüzyılda, Nevruz'da hediyeleşmede liste başını dâru's-sa'âde ağasının çekmesinden onun saray içinde etkili bir konumda olduğu anlaşılır (Bkz. Tablo 1).

Nevruz'da müneccimbaşı ve hekimbaşı dışında birinci mirahur tarafından takdimi kanun olan 'Rikâbiye Pişkeşi' dolayısıyla birinci ve ikinci mirahur, büyük ve küçük ahur kethudaları, arpa ruznamçecisi, arpa kâtibi, sarraclar kâtibi, mirahur-ı evvel kethudası ve kâtibi gibi has ahur erkânı'na hil'atlar giydirilirdi (Uzunçarşılı 1988,509)²¹.

Hediyeleşme devlet ricâli arasında gerçekleşince, rüşvet ile hediye arasındaki ince bir çizgi akla gelir. Bilindiği gibi bu hediyeler

¹⁸ Rikâp: Özengi (Pakalın, 1971, C.III, 44).

¹⁹ BOA, MAD, 22097, 9-52.

²⁰ Gaddâre: Pala cinsinden bir tür silah (Pakalın 1971, C.I, 640).

²¹ Cevdet Saray, 6978; 6341; 6955.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

olağan dışı bir hediye olmayıp geleneksel tarza sahiptir. Özellikle müneccimbaşı ve hekimbaşının konumu gereği gerçekleşen hediyeleşme tamamen standartlaşan bir uygulamadır. Bu hediyeleşme şekli ile devletin üst kademesi arasındaki uyumlu bir çalışmadan söz edilebilir. Fakat saray içinde üst düzey yetkililerinin birbirleri arasındaki at ve koşum takımları ile yaptığı hediye alışverişi her ne kadar geleneksel tarza sahip olsa da rüşvete davetiye çıkarmaktadır. Abdurrahman Şeref Efendi, bu konuda vezirlerin ve emirlerin birbirlerine hediye vermesi ve Nevruziye adıyla hediye takdim etmesinin adet olduğunu belirtirken, bu gibi adetlerin su-i isti'mâl edilebileceğini de hatırlatır. Bunun yanında, dönem itibarıyla rüşvetin büyük ayıplardan sayılmadığını da belirtir²² (1995, 229). Naima Tarihi'ndeki bir kayıt²³ da, Nevruz dolayısıyla takdim hediyelerin değerinin çok yüksek olması hediye ile rüşvet arasındaki çizginin bozulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Rüşvet konusunda çalışmış olan Mumcu, hediye geleneğinin rüşvete daima açık kapı bıraktığını bildirir (Mumcu 1985, 268). Konumuz gereği hediyeleşmenin devletin üst kademelerinde gerçekleşiyor olması, verilen hediyelerin önemli mevkilere gelmek için kullanılmış olabileceğini veya yeni göreve gelmekte kullanılmasa da görevde kalma şansını artırmış olma ihtimalini düşündürmektedir.

Sonuç

Eski Türklerde baharın gelişi ve yeni yılın başlangıcı olarak kutlanan Nevruz Bayramı geleneği Osmanlı Sarayı'nda da devam ettirilir. Bunun en güzel örneği olarak müneccimbaşının yeni yıl takvimini bu günde hazırlayarak padişaha sunması gelir. Osmanlı Devleti'nde esas olarak Hicri takvim kullanılırdı. Bu takvimin başlangıç günü Muharrem ayının birinci günü olmasına rağmen, Osmanlılar yeni yıl için takvimlerini eski Türklerde Nevruz olarak kutlanan 21 Mart tarihinde hazırlamışlardır. Bu da Osmanlıların eski Türk geleneği olan Nevruz kutlamalarını sadece göreceli olarak değil,

²²Abdurrahman Şeref Bey'e göre hediyelerin rüşvet haline dönüşmesi Sultan Süleyman Han zamanında olmuştur. Yine Abdurrahman Şeref Bey, Sokullu Mehmet Paşa'nın rüşvetin önüne geçtiğini fakat sonra tekrar başladığını, Tanzimat'ta da önlenmesi çalışmalar olduğunu ifade eder (1995, 229). Buna rağmen Ahmet Mumcu'nun yaptığı çalışmalara göre Sokullu, hem kendi çıkarlarını hem de devlet çıkarlarını iyi korumuş olarak tanımlanır (Mumcu, 1985, 158).

²³'Vezir kanun üzere Nevruziyye pişkeşi ile sadaret pişkeşini cemidip birden irsal eyledi. Bir semende ve iki gaburlevn at ki üçünün dahi dünyada naziri bulunmaz. Serapa cevahir ile arâste zehib-i ahmerden (kızıl altın) mamul raht ve rikâp ve gaddare ve topuz ve sair zerdüz bisat ile müzeyyen idi ve sair ecnas-ı tuhaf ve tarayif-i gûnagûnden bohçalardan maada bir arabada yüz keselik filori ve kuruş gönderdi, valide hazretlerine yirmi keselik kadar pişkeş irsal edip.' (Naîmâ 1280, VI: 65-66).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yeni yıl kavramı olarak da bu tarihi benimsediğini göstermektedir. Ayrıca bilindiği gibi, Nevruz, reaya ile devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde de tarih belirleyici olmuştur. Münecimbaşı, Yeni yıl takvimini, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nden esinlenerek düzenlenen Celali Takvimi'ne göre hazırladı. Hazırlanmış olduğu takvimi padişaha sunarken padişahın ihsanlarına nail olurdu.

Nevruz'un sarayda bayram havasında geçmesini sağlayan ise hekimbaşı idi. Hekimbaşı hazırlanmış olduğu Nevruz Macunu'nu özenle hazırlanmış gümüş tepsi içinde tül ve kurdelelerle süslenmiş bir şekilde padişaha ve saray halkına ikram eder ve mukabilinde hediyeler alırdı. Nevruzda hediyeleşme geleneği zaman içinde bir standarda ulaştı. Böylece devlet ricalinin birbirine resmi olarak hediye takdimi âdet oldu. Bu gelenek gereğince, kimler hangi hediye alacağını önceden tahmin edebildi. Padişahın dağıtacağı hediyelerin Nevruz öncesi temini için hazineden ödenek ayrıldı.

Osmanlı Sarayı içinde devlet erkânı arasındaki hediyeleşmede, kürk, değerli kumaşlar, at ve at koşum aksesuarları ön plana çıkmıştır. Eski Türk kültüründe önemli olan at, Osmanlı Devleti'nde günün koşullarına göre önemini korumuş ve üst düzey devlet ricalinin hediye seçiminde tercih edilmiştir. Padişah tabi kullarına, sadrazam padişaha, defterdar darüssaade ağa'sına, vs. Türkmen, Mısırî ve Rumi atlar hediye etmiş, bu hediyelere ek olarak değerli taş ve kumaşlarla hazırlanan at koşum takımlarını armağan olarak vermiştir.

Nevruzda takdim edilen her türlü ikram ve hediye Nevruziye olarak isimlendirilir. Özellikle münecimbaşı ve hekimbaşının konumu gereği gerçekleşen hediyeleşme tamamen gelenekselleşen bir uygulamadır. Bu hediyeleşme şekli ile devletin üst kademesi arasındaki uyumlu bir çalışmadan söz edilebilir. Fakat saray içinde üst düzey yetkililerinin birbirleri arasındaki at ve koşum takımları ile yaptığı hediye alışverişi her ne kadar gelenekselleşen bir uygulama olsa da rüşvet için açık kapı bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi (BOA), MAD (Maliye'den Müdevver). 22097, 9-52.

MAD, 14724.

Cevdet Dahiliye, 2940.

Cevdet Maarif, 6325.

Cevdet Saray, 6978; 6341; 6955; 5915.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- ARRAHMAN ŞEREF EFENDİ, (1995). **Osmanlı Devleti Tarihi I**, (Haz. Ahmet Demir, Mehmet Kafkas), İzmir: Kaynak Yay.
- ENDÜZ Ahmet, (1995). **İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul: OSAV.
- ER Necati, (Ekim 1992). "Türk Bilim Tarihi Münecimbaşısı Takvimlerinde Tarihleme Yöntemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 79, 99-120.
- ER MÜJGAN, (1996). "Bir Osmanlı Münecimbaşısının Nevruz Tebrikleri", **Nevruz ve Renkler**, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yay., 121-130.
- ABDÜLHALUK M., (1989). **Türk Ergenekon Bayramı**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ISSON, M. De M., **18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler**, (Çev: Z. Yüksel), İstanbul: Tecüman 1001 Temel Eser.
- BAHARLI O., (1995). "Eski ve Ortaçağlarda ve Günümüzde Nevruz", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, 20-22 Mart 1995 Ankara, 209-217.
- REŞAT, (1995). "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, 20-22 Mart 1995, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yay., 15-23.
- ÇOĞLU Yusuf, (1996). "Osmanlılarda Nevruz Kutlamaları", **Nevruz ve Renkler**, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yay., 183-188.
- ARLI MAHMUT, (1985). **Divanü Lügat-it-Türk**, Ankara: TDK.
- HEDDA REIDLE, (2007). "Osmanlıda Hediye (16.-17. Yüzyıl)". (Ed.Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), **Hediye Kitabı**, İstanbul: Kitabevi, 103-111.
- FATİH, (2007). **Osmanlı Devleti'nde Nevruz**, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- ÇU AHMET, (1985). **Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- A MUSTAFA EFENDİ, (1280). **Nâima Tarihi**, C.VI, İstanbul.
- R.,(1993). "Nevruz", **İA**, C. IX, İstanbul:MEB, 233-234.
- N ABDÜLKADİR. (1998). "İstabl", **DİA**, C. XIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 203-206.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- LIN Mehmet Ziya, (1971). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: MEB.
- IANOS Y. v. (2004). **Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayında Yaşam**, (Çev.: A. Berktaş), İstanbul: Kitapevi.
- AY Çağatay, (1992). **Harem II**, Ankara: TTK.
- KAN M. (2007). “Avusturya Hükümdarına Gönderilen Hediyeler”, (Ed.Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), **Hediye Kitabı**, İstanbul: Kitabevi, 72-82.
- Yavuz, (2004). “İslamda ve Türklerde Zaman ve Takvim”, (M. O. Öcal), **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 16-24.
- ÇARŞILI İsmail Hakkı, (1988), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara: TTK.
- R Süheyl, (1976). “Türkiye’de Nevruz ve Nevruziye”, **Vakıflar Dergisi**, C. XI, 227-228.

Ek. 1. Münecimbaşına Geleneksel Olarak Verilen Nevruziye Hakkında Yazışma

“Teşrifâtıdan derkenâr

Vech-i meşrûh üzre defter-i teşrifâtıda mukayyedir emr ü fermân devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretlerindir

Fî 7 Ca 1169

Hülâsâ

Telhîs

Vech-i meşrûh üzre bir sene yalnız altı bin sağ akçeye tezkire virildiği teşrifâtıda mukayyedir emr ü fermân devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretlerindir

F 7 C sene 169

(.....) buyruldu

Sah

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Telhîs mücebince tezkiresi virilmek buyruldu

Fî 7 C sene 169

Arz-ı bendeleridir ki;

Hâssa müneccimbaşısı olanlara beher sene altı bin sağ akçe nevrûziyye virilmek mu'tâd olmağla işbu altmış dokuz senesine mahsûben virilmesi hâlâ müneccimbaşı efendi dâ'ileri istid'â ile derkenâr ve hesâb etdirildiği üzre meblağ-ı merkûmun tezkiresi virilmek bâbında emr ü fermân devletlü izzetlü sultânım hazretlerininindir.

Tezkire dâde

Devletlü inâyetlü sultânım hazretleri sağ olsun;

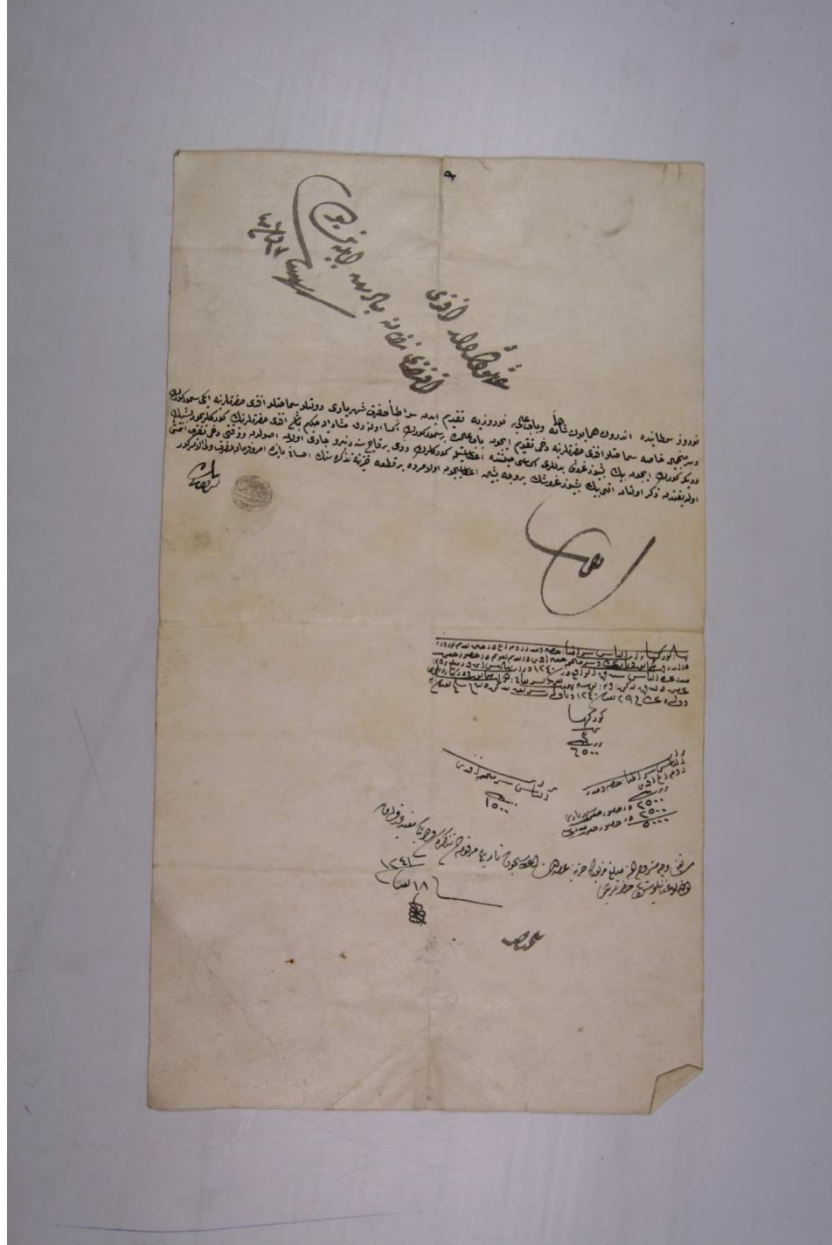
Mu'tâd üzre taraf-ı mîrîden inâyet buyrulan altı bin akçe nevrûziyye bu dâ'ilerine inâyet ve ihsân buyrulamak bâbında fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerininindir

Halîl ed-Dâ'î

Hâssa Müneccimbaşı”

Kaynak: BOA, Cevdet Maarif, 6325.

Ek. 2. Nevruziye Takdim Eden Hekimbaşı ve Müneccimbaşına Samur Kürk Alımı

Kaynak: BOA, Cevdet Dahiliye, 2940.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Ek. 3. Tablo 1. Nevruzda Has Ahur'dan Verilen Hediyeler (1757 ve 1758 Nevruz)

Tarih	Hediye	Veren	Alan
2 Mart 1757	Cam göbeği üzerine hurda sîm kabzalı yıldızlı sancağı sîm koğalı mâî atlas astarlı kesme	Dergâh-ı Mu'allâ Yeniçeri Ağası	Dâru's-sa'âde Ağası'na
	Arpakârî yıldızlı sîm rikâb	"	"
	Siyah kadife üzerine beyâz sîm kabzalı beyâz kılâbdan saçaklı kebîr kesme	defterdâr-ı evvel sâbık Memiş Efendi	"
	Rayhalı zırh enselikli sâ'at kapağı al ibrişim püsküllü sîm koğalı yıldızlı kebîr raht ²⁴ ma'a başlık	"	"
	Prusanlı(?) yıldızlı sîm rişme	"	"
	Laleli yıldızlı sîm rikâb	"	<i>Şeyhülislâm Efendi'ye</i>
	Balgamî kabzalı kadifeli sîmli gaddâre	"	"
	Göz kadifeli sîm kablı yıldızlı eğer	"	"
8 Mart 1757	Kurşûnî çuka üzerine pesend işleme sîm koğalı mâî atlas astarlı kesme	Kethudâ-yı Sadr-ı Âlî	Yeniçeri Ağası Vezir Tosun Paşa

²⁴Raht: Binek atlarına vurulan takım (Pakalın, 1971, III, 6).

	Bir yahalı zırh enselikli sâ'at kapağı örnek ibrişim saçaklı sîm koğalı kesme raht ma'a başlık	"	"
	Prusanlı(?) yıldızlı sîm rişme	"	"
	Armakârî yıldızlı sîm rikâb	"	"
	Balgamî kabzalı al kadifeli raht çıkun ma'a raht	"	"
	Tahta çuka yıldızlı sîm kablı eğer	"	"
2 Mart 1757	Zırh enselikli bâdemî örnek raht çıkun ma'a başlık	"	Padişah'a
	Gülpenbe çuka üzerine pesend işleme kılâbdan saçaklı göz atlas astarlı kesme	"	"
	Armakârî yıldızlı sîm rikâb çıkun	"	"
	Balgamî kabzalı al kadifeli gaddâre	"	"
	Gül penbe çuka üzerine sîm kablı ve yıldızlı eğer	"	"
	Beyaz atlas üzerine sîm kabzalı ve yıldızlı sîm koğa saçaklı kebîr kesme ma'a hâşe	Mübâya'a-i Bâzergân Bâzâröğlü	"
	Bir yahalı zırh enselikli nev zuhûr örnek üzerine saçağı sîm koğalı kebîr	"	"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

	kebîr raht ma'a başlık		
	Yaldızlı palan (semer)	"	"
	Armakârî yaldızlı rikâb	"	"
	Beyaz atlaslı sîm yaldızlı gaddâre	"	"
	Beyaz atlas sîm kablı eğer	"	"
	Al çiçekli kemhâb üzerine sîm kabzalı saçağı sîm koğalı al atlas astarlı kebîr kesme	"	Ağa-yı Dâru's-sa'âde
	Sîmli topuk ve sîm kabzalı tozluk kademe	"	"
	Armakârî yaldızlı sîm rikâb çıkun	"	"
2 Mart 1758	Camgöbeği çuka üzerine sîm ufak kabaralı kesme ma'a hâşe	"	Padişah'a
	Yaldızlı sîm zırh iki pençeli armakârî kemer raht ma'a başlık	"	"
	Yaldızlı sîm palan	"	"
	Yaldızlı sîm kazgân rikâb	"	"
	Sîm kabzalı gaddâre	"	"
	Sîmli eğer	"	"
1 Mart 1758	Al çuka üzerine ağır pesend işleme kesme	"	Ağa-yı Dâru's-sa'âde
	Yaldızlı sîm zincîr enselikli raht ma'a baş	"	"
	Yaldızlı sîm prusanlı(?) rişme	"	"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

	Yaldızlı mîneli gazgân rikâb	“	“
	Sîmli gaddâre	“	“
	Camgöbeği çuka üzerine ağır pesend işleme kesme	“	“
	Yaldızlı sîm zincîr enselikli raht ma'a başlık	“	Silahtar Ağa
	Yaldızlı sîm zincîr enselikli raht ma'a başlık	“	“
	Yaldızlı sîm prusanlı(?) rişme	“	“
	Yaldızlı sîm kazgân rikâb	“	“
	Sîmli gaddâre	“	“
	Sîmli eğer	“	“

BOA, MAD. 22097, ss. 9-52.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*